

Com acompanyem les construccions i expressions diverses de la identitat de gènere així com de les sexualitats i afectivitats?

(Il·lustradora: Vane Julián)

*Me dijeron:
–O te subes al carro
o tendrás que empujarlo.
Ni me subí ni lo empujé.
Me senté en la cuneta
y alrededor de mí,
a su debido tiempo,
brotaron las amapolas*
Gloria Fuertes

1/Emmarcament teòric

En aquest dossier intentarem abordar com qüestionar les rígides categories imposades pel sistema sexe/gènere per tal de flexibilitzar-les i fer dels centres educatius llocs segurs i vivibles, espais de possibilitat on les criatures i joves puguin desenvolupar de manera lliure i amorosa els drets inalienables de decisió, de ser i estar, de sentir i d'estimar com i a qui vulguin. Degut a les característiques del propi dossier no podem fer una aproximació exhaustiva; tot i així, intentarem donar claus per fer un canvi de mirada, posant el focus en altres realitats, que poden donar llum sobre la diversitat humana i la seva normalització¹.

Per començar, i a modus de recordatori, hem d'emmarcar que partim de la perspectiva de la **diversitat sexual i de gènere** que explica aquestes qüestions com una construcció social occidental de l'anomenat **sistema sexe/gènere** (Rubin, 1975).

Sexe	Masclle	INTERSEX	Femella
Gènere	Home	TRANS*	Dona
Expressió de gènere	Masculina	ANDRÒGINA	Femenina
Orientació afectiva-sexual	Desig per les dones (Heterosexual)	HOMOSEXUAL BISEXUAL PANSEXUAL ASEXUAL	Desig pels homes (Heterosexual)

El sistema sexe/gènere imposa el binarisme de gènere, que correlaciona les categories de manera estable i rígida. Aquest sistema funciona en base a relacions de poder d'uns vers les altres i a partir de la negació de cossos i identitats diverses. D'aquesta manera provoca sistemàticament exclusions, desigualtats i violències. Com diu Platero (2014):

Creixer en una sociedad como la nuestra, donde los roles que han de encarnar hombres y mujeres son tan rígidos, tiene consecuencias concretas. Afecta al sentido de pertenencia social, de conformación de un yo positivo, así como interfiere en el vínculo con otras personas. Desde muy jóvenes, algunas personas se enfrentan a la duda de no saber si van a poder contar con el apoyo de sus familiares, amistades, vecinos, profesores, compañeros o de sus parejas. Las rupturas con los roles también tienen consecuencias concretas para la salud y el bienestar, así como para las oportunidades vitales a las que se puede acceder. La infancia y juventud que rompe las normas de género o que son trans*, se exponen a una vulnerabilidad que puede tener grandes costes en su vida, a corto, medio y largo plazo (p.16-17).

En aquest sentit, la perspectiva de la diversitat sexual i de gènere ens brinda les eines per fer un abordatge i acompanyament inclusiu, flexible i crític en què totes les maneres de ser, estar i estimar estiguin normalitzades, reconegudes i valorades. D'aquesta manera, el que s'ha de qüestionar no és que hi hagi persones que no encaixen en aquest sistema i en les seves categories sinó que el que hem de qüestionar, justament, són les pròpies categories (Platero, 2014).

L'estranyament: de la rigidesa del gènere a l'exploració del ventall de l'expressió de gènere

Agafant l'últim llibre de Miquel Missé, *A la conquista del cuerpo equivocado* (EGALES, 2019), volem promoure la reflexió sobre la identitat de gènere i el pes de l'expressió de gènereⁱⁱ. Igualment, volem emfasitzar que rebutgem la mirada patologitzadora i estigmatitzant de les identitats i cossos *trans*ⁱⁱⁱ, posant el focus en la societat trànsfoba com a generadora de malestars i violències.

Per repensar el gènere Missé (2019: 44) proposa practicar l'estranyament: tècnica d'observació i qüestionament d'actituds, costums i pràctiques quotidianes i analitzar-les com si no fossin comunes. Així, ens convida a interrogar-nos sobre la nostra pròpia identitat de gènere, pràctica poc estesa entre les persones *cis*^{iv}:

¿cómo sabe la gente que es un hombre o una mujer?, ¿qué se siente cuando uno es un hombre o una mujer?, ¿se siente algo distinto en cada caso?, ¿se puede dejar de ser una cosa o la otra?, ¿se puede ser las dos cosas a la vez?, ¿se puede no saber cuál es nuestra identidad de género?, ¿todo el mundo tiene una sí o sí?, ¿se puede vivir sin tener una identidad de género o si no tienes una puedes morirte?, ¿la gente se siente hombre o mujer todo el tiempo, en el metro, en la calle, en el trabajo o en la escuela, o solo en algunos momentos del día y/o de la noche?, ¿qué tiene que ver nacer con pene y testículos con sentirse hombre?[...] las preguntas son infinitas. La cuestión es: ¿tienen respuesta?, ¿alguien

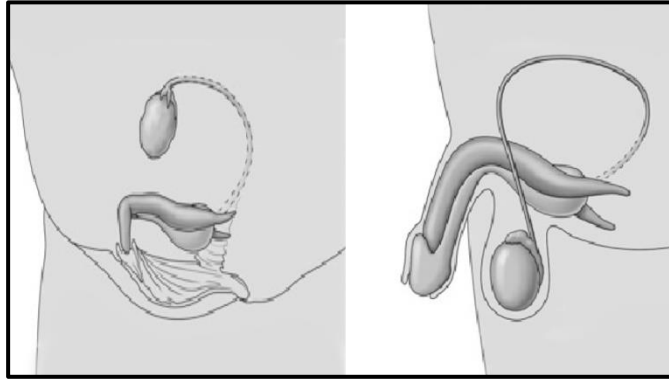
conoce la respuesta a estas preguntas?, ¿tú tienes la respuesta a estas preguntas? Sentirse hombre o mujer es profundamente relativo, es una vivencia subjetiva y particular y a la vez es una experiencia colectiva que se construye socialmente (M. Missé, 2019: 46).

Adonar-nos que el gènere és una construcció social, -que tenim naturalitzada fins al punt de no qüestionar-la-, i que és un dispositiu de control, -que actua amb uns càstigs i sancions socials molt fortes quan transgredeixes els seus límits-, és fonamental per començar a flexibilitzar la seva rigidesa i relaxar les (auto)pressions i expectatives que el gènere assignat ens imposa. Poder connectar i donar espais per col·lectivitzar els malestars que totes (no només les persones *trans**) sentim o hem patit a causa dels mandats de gènere és un pas important per imaginar nous models i assajar-los als centres. A més a més, és una manera de treballar l'empatia vers les persones *trans** i dissidents sexuals. Poder imaginar i assajar models flexibilitzats d'allò masculí i femení, en què les identitats de gènere "home" i "dona" puguin albergar una infinitat de maneres de ser i expressar-se, des de les més masculines a les més femenines. Ara per ara, si l'expressió concorda amb el sexe biològic (que pressuposem) no ens desperta cap dubte, però -per exemple- si un noi és molt femení s'activa el càstig social (com el *bullying*) i comencen les preguntes pel que fa a la resta de categories: serà homosexual? serà *trans**? Si aconseguim ampliar el nostre imaginari i ventall d'expressions vinculades a la identitat de gènere pot ser alliberem les tensions i malestars perquè ser "home" o "dona" acolliria la diversitat d'expressions, enteses com un contínuum i no en dues categories binàries (Missé, 2019).

El contínuum del sexe: les intersexualitats

La primera categoria del sistema sexe/gènere és el sexe. Fa referència al conjunt de **trets biològics** (cromosomes, gònades, hormones i genitals) que defineixen els caràcters sexuals primaris i secundaris a partir dels quals les persones poden ser classificades com a **mascles** o com a **femelles**. Aquesta classificació apunta al sistema sexe/gènere i exclou les realitats intersexuals. De fet 1 de cada 2000 persones és intersexual, és a dir, que la seva genitalitat, hormones, gònades i/o cromosomes fan que no siguin classificables com a mascles ni com a femelles, per tant, aquesta classificació binària del sexe no reflecteix la diversitat dels cossos humans. En aquest sentit és més correcte entendre el sexe com un contínuum en què les diferents parts que conformen els caràcters sexuals són anàlogues (com per exemple el penis i el clítoris) i no hi ha ni formes ni mides correctes i incorrectes. La visió de contínuum trenca amb la idea de patologitzar, en aquest cas les intersexualitats i entendre que el sexe és –també– construït socialment:

*El historiador Thomas Laqueur demostró en La construcción del sexo que hasta el siglo XVIII en Occidente la diferencia sexual se concebía como un continuo y que fue en el siglo XIX cuando surgieron las primeras teorías sobre el modelo de dos sexos. Lo importante entonces era separar el sexo biológico del género social a partir de las características anatómicas como la genitalidad, los órganos internos y las diferencias hormonales y cromosómicas. **Gayle Rubin, en los ochenta, afirmó que al igual que el género, la dimensión biológica asumida en las nociones de sexo y sexualidad es una construcción cultural cargada de simbolización, que asigna un valor diferenciado a los cuerpos y a las prácticas sexuales** estableciendo una relación jerárquica entre heterosexualidad, homosexualidad y otras sexualidades. (Gómez, 2018).*

Conèixer i visibilitzar les intersexualitats és molt poderós. D'una banda serveix per desnaturalitzar el sistema sexe/gènere i les diferents desigualtats i exclusions que se'n desprenen; d'altra, ajuda a conèixer i reconciliar-nos amb les diversitats dels nostres cossos i a donar llum a unes realitats amagades i travessades per l'estigma i la por. És també una qüestió de drets: a la informació, al propi cos i a les decisions sobre ell; ara per ara, les persones intersexuals pateixen un seguit de violències mèdiques avalades pel desconeixement^v. És bàsic normalitzar les realitats intersexuals per oferir uns centres educatius on totes les vides siguin possibles. Visibilitzar les resistències i oferir referents positius intersexuals és un dels camins per aconseguir-ho.

Del sexe a les sexualitats

Parlar de les intersexualitats i de les diversitats dels cossos és també una manera d'abordar les sexualitats^{vi}, de connectar amb els nostres cossos i parlar obertament sobre ells, sobre les nostres inseguretats i dubtes, trencant –de pas– amb molts tabús i amb el desconeixement que hi ha, sobretot en el cas de la sexualitat femenina, i empoderar-nos a partir de l'autoconeixement. A més, és la porta per parlar de manera integral del plaer, dels desigs i les sexualitats on les emocions, l'autoconeixement i la comunicació amb l'altre són cabdals. Explorar les coses que ens agraden i que ens

generen benestar; identificar què ens dóna plaer i desplaer (en general, no només en l'àmbit sexual) és bàsic per prevenir els abusos, per aprendre a posar límits i a treballar sobre la importància del consentiment i el respecte vers les altres i cap a una mateixa. És una manera d'entendre que les sexualitats i desigs són plurals i subjectius i reconèixer-ho és una manera de trencar amb l'heteronormativitat i ampliar horitzons. Igualment, ens sembla important en l'acompanyament que posem el focus en l'empatia, el bon tracte, en el procés d'aprenentatge de la presa de decisions i en la responsabilitat, i no en la por i la punibilitat (Martínez i Pardo, 2019).

Descentrant la mirada d'Occident: construccions identitàries no binàries

Flexibilitzar les categories i mandats de gènere als nostres centres, així com abordar les sexualitats de manera plural, és una gran oportunitat per aplicar la interseccionalitat i presentar referents positius diversos. En aquest cas proposem mirar més enllà d'occident i de les experiències de les persones blanques. Recuperar imaginaris en què les vides trans* són possibles és molt important i alhora ajuda a ampliar imaginaris sobre altres cultures, trencant estereotips i creences racistes. També és una manera d'aprendre d'altres cultures i prendre consciència que el binarisme de gènere és un invent europeu exportat i imposat durant la colonització.

Són moltíssimes les referències d'identitats i expressions de gènere no binàries arreu del món: des de les *Hijras*^{vii} de l'Índia, als *Muxes* de Mèxic, a les *Burneshes* d'Albània o als *Two-Spirit* de les comunitats natives nord-americanes^{viii}, entre d'altres. Així com tenim referències vinculades a tradicions jueves i musulmanes:

En la Sunna y los Hadith (los dichos y hechos del profeta Muhammad) hay relatos sobre las Mukhannathun: personas que fueron asignadas como hombres al nacer pero que viven como mujeres o no tienen deseo sexual hacia mujeres, personas intersex o eunucos. [...] La presencia de Mukhannathun en la Sunna y los Hadith es muy posiblemente lo que ha hecho que en Irán o Egipto estén permitidas las cirugías de reafirmación genital y los cambios registrales de nombre y sexo desde mucho antes que en muchos países europeos. [...] En el judaísmo clásico también encontramos diferencias. En los textos sagrados se encuentran hasta seis palabras diferentes para hablar de género: aquellas que entenderíamos como hombre -Zachar- y mujer -Nekeivah-, una para personas andróginas -Androgynos-, otra para personas con genitales difícilmente clasificables -Tumtum-, otra para personas identificadas como mujer al nacer pero que se desarrollan como hombres durante la adolescencia -Ay'lonit-, y otra para personas que fueron identificadas como hombre al nacer pero desarrollan características femeninas durante la adolescencia o no tienen pene -Saris-. (Galofre, 2016).

Ens sembla important recuperar la memòria històrica per reforçar el reconeixement social imprescindible per desenvolupar-nos com a persones. Crear centres educatius on les dissidències sexuals i de gènere siguin reconegudes i valorades.

Cuando una persona joven, de unos 12 años, se declare trans, parémonos y celebremos, asegurémonos que se siente bienvenida en la identidad sexual que elija; enseñémosle a escuchar sus propios cuerpos, a amar y ser amada, inventemos fórmulas de participación comunitaria para acompañarla y, sobre todo, démosle una educación que reconozca que nunca ha estado sola, que otro mundo fue y sigue siendo posible. Basta con salirse de nuestro estrecho horizonte cultural. (D.E.A. 2020).

2/Criteris per a l'acció

- Normalitzar, **reconèixer, valorar i validar** totes les maneres de ser, estar i estimar.
- **Parlar obertament de les diversitats sexuals i de gènere** i abordar el *bullying* LGTBfòbic: és una expressió més de la LGTBfòbia social. Us deixem [l'enllaç](#) al Protocol de la Generalitat.
- **Generar espais de cura i confiança** en què poder col·lectivitzar malestars i violències vinculades als mandats i imposicions del gènere. Això permet enfortir l'empatia i prendre consciència de què el gènere és una construcció social.
- **Diversificar els materials:**
  - Incloure materials que parlin obertament de les diversitats afectives-sexuals i de gènere: llibres, contes, pel·lícules, etc.
  - Incloure materials on hi hagi presència i visibilitat de persones i famílies LGTBI però que el focus no estigui posat en aquesta particularitat de la seva identitat. Normalitzar la presència passa també per deixar de reduir a una persona a una part de la seva identitat i mostrar que les identitats són polièdriques.
- **Incloure referents diversos** al centre educatiu:
  - Conèixer i aportar referències de persones amb diversitats afectives-sexuals i de gènere en diferents àmbits (ciències arts, història, esports, etc.). Normalitzar la diversitat sexual i de gènere fent que formi part de l'imaginari de l'alumnat i que sigui un imaginari divers i ric que trenqui amb els estereotips i mandats hegemònics del gènere.
  - **Conèixer les intersexualitats** i donar referents positius per desestigmatitzar i normalitzar les vivències i cossos diversos.
  - Recuperar imaginaris en què les vides trans* són possibles: incorporar referents culturals i històrics diversos que amplien alhora el nostre horitzó cultural.
  - Promoure la visibilitat, l'empoderament, el reconeixement i la inclusió dels agents educatius LGTBI (ja sigui alumnat, professorat, famílies, vetlladores, monitores, etc.).
- Entendre que les sexualitats són una realitat a totes les edats i una qüestió de drets.
- **Acompanyar les sexualitats de manera holística:** en diàleg amb les emocions, l'autoconeixement, la comunicació, el plaer, els límits, el consentiment, l'empatia i la pluralitat. Us deixem la [guia de SIDA STUDI](#) *D'infondre la por a difondre plaers*.

3/Bones pràctiques

Són moltes les entitats, projectes i materials que tenim a l'abast per treballar aquests temes amb les criatures i joves a l'àmbit educatiu. En aquest apartat recollim algunes d'aquestes pràctiques, guies i entitats que ens semblen cabdals a nivell català.

- **Sense armaris. Una guia diversa:** guia de recursos elaborada el 2019 per les Biblioteques de Barcelona. És una guia molt completa dividida en diferents parts: la primera part està dedicada a recursos literaris per a infants on es tracten les diversitats familiars i de gènere. Després hi ha un recull de documents juvenils: novel·les, còmics i cinema. Hi ha un apartat de coneixements que inclou llibres teòrics, d'experiències diverses de famílies i criança, d'educació i d'actuació, llibres amb una visió crítica sobre el gènere i la seva construcció. Per acabar hi ha un ampli apartat de recursos a la xarxa: des d'associacions (classificades segons temàtica i públic, si són per joves, adults, famílies...), serveis públics, centres de documentació, cultura i festivals LGTBIQ, revistes, blocs i publicacions, així com d'activitats de lleure per joves (parlarem ara d'una d'aquestes experiències) [\[Enllaç\]](#).
-
- **OASIS LGTB:** projecte de socialització per a adolescents amb sexualitats, expressions i identitats de gènere diverses. Organitzen des de 2015 les colònies LGTB d'estiu i trobades mensuals. L'objectiu és múltiple: d'una banda oferir un espai de seguretat on sociabilitzar i establir vincles entre iguals, així com per compartir experiències i neguits. D'altra banda, posen en contacte a les adolescents amb adults LGTBI i supervivents de l'assetjament trans-lesbo-homofòbic. Acompanyen els processos d'apoderament i positivització de les seves experiències que trenquen amb la norma. OASIS és un projecte de la [cooperativa Candela](#) amb la col·laboració de [TransFamilia](#) i [AMPGIL](#). Aquí podeu veure el vídeo de les [colònies de l'any passat](#).
  - **LA LORE, espai jove sobre sexualitats, relacions i gènere:** és un espai de consultoria online, presencial (al [CJAS](#)) i per WhatsApp per joves i adolescents. Al seu [web](#) trobareu el blog i un seguit de materials, guies i recursos educatius (sobre temes LGTBI, sexualitats, relacions i feminisme) en diferents formats: sèries, pel·lícules i vídeos, youtubers, llibres, còmics i música.

4/Referències i materials

- **GRAPSA**: associació i grup de suport a favor de les persones afectades pel Síndrome d'Insensibilitat als Andrògens (SIA) i condicions relacionades.
- **Sexo es una palabra divertida**: un libro sobre cuerpos, sobre sentimientos y sobre ti. (Silverberg i Smyth, 2019). Llibre per acompanyar als infants durant la seva lectura: és un llibre ple de preguntes, per visitar i revisitar sense preses, articulats al voltant de 4 valors: confiança, respecte, alegria i justícia. A destacar la representació diversa de les il·lustracions, a nivell de diversitats funcionals, d'orígens, d'edats...

- **Brújula Intersexual**: punt de trobada per persones intersexuals. És un col·lectiu mexicà que dóna recursos, informació i que té una biblioteca temàtica sobre les intersexualitats. Al seu web trobareu enllaç a col·lectius intersex d'arreu del món.
- **Born Julia and Julius**: història d'una persona intersexual a Uganda. [Vídeo curt](#) il·lustrat que narra la història de vida i resistència de Julius: "Quiero que sepan que las personas intersexuales no necesitan ser 'corregidas', y al igual que yo, pueden tener vidas plenas y felices".
- **Sirenes**: conte de Jessica Love (2018) sobre un nen que vol vestir-se de sirena. A destacar que els protagonistes del conte, Julià i la seva àvia, són negres. Una manera de tractar aquests temes de manera interseccional. També ens sembla molt bonic el paper i suport de l'àvia, trencant amb estereotips edatistes. Enllacem el conte narrat per **Lía García, la novia Sirena**: pedagoga, activista trans, cofundadora de *Red de Juventudes Trans México*, i contacontes afroamericana. [\[Enllaç\]](#)

- **Fil a l'agulla**: cooperativa d'acció social que a nivell educatiu han desenvolupat projectes integrals coeducatius, així com de prevenció i restauració de situacions de *bullying*. Us enllacem els [recursos de creacions pròpies](#).
- **SIDA STUDI**: entitat que treballa les sexualitats des d'una perspectiva feminista i de drets. Tenen una [zona pedagògica](#) al seu web amb molts materials i recursos.
- **La Ciranda**: Projecte de Júlia Sánchez d'acompanyament a les sexualitats i afectivitats d'infants, joves i dones. Treballa sobretot amb primària i ha desenvolupat el cicle de tallers i la maleta pedagògica [Celebrem la sexualitat](#).

Bibliografia

- D.E.A (2020, maig 6). La menstruación y embarazo trans en la Nación Mojave. *Pikara magazine*. Recuperat de [\[enllaç\]](#).
- Galofre, P. (2016, febrer 10). Resistiendo a la extinción de lo trans. *Pikara magazine*. Recuperat de [\[enllaç\]](#).
- Gómez, M. (2018, abril 16). La I está empezando a salir del armario. *Pikara magazine*. Recuperat de [\[enllaç\]](#).
- Martínez, C. i Pardo, T. (2019). *D'infondre la por a difondre plaers. Claus reflexives per l'educació sexual* (2a ed.). Barcelona: Sida Studi. Recuperat de [\[enllaç\]](#).
- Missé, M. (2019). *A la conquista del cuerpo equivocado* (4ªed.). Barcelona: Editorial EGALES
- Platero, L. (2014). *TRANS*exualidades. Acompañamiento, factores de salud y recursos educativos*. Barcelona: Ediciones Bellaterra.

Crèdits

Material elaborat per l'Institut Diversitas, en el marc del Programa "Escoles per la Igualtat i la Diversitat", impulsat pel Consorci d'Educació de Barcelona. Autora: Ana Rial. Col·laboradores: Anna Berbel i Rodrigo Prieto.

i Per facilitar la lectura a les persones amb dislèxia, hem optat per utilitzar la tipografia ARIAL i la justificació esquerra de tot el document.

ii L'expressió de gènere fa referència a la presentació externa o l'aparença a través del comportament, la indumentària, els trets físics i la gestualitat; és un concepte descriptiu i extern, ens la dóna la mirada de l'altre.

iii Utilitzem el terme trans* amb asterisc com a concepte paraigües de diverses experiències i identitats que emfasitza la heterogeneïtat i pluralitat de les experiències trans i dissidències de gènere.

iv Les persones cisgènere són aquelles que la seva identitat de gènere coincideix amb el sexe assignat en funció de la genitalitat. És a dir, que cis és l'antònim de trans. "Los prefijos *trans* y *cis* quieren decir respectivamente enfrente de, ir más allá, o bien, estar al lado de, junto a" (Platero, 2014: 29).

v Per a més informació i testimonis en primera persona sobre les experiències intersexuales i les violències quirúrgiques i mèdiques us recomanem aquest article de l'activista intersex Mer Gómez [\[enllaç\]](#).

vi Per començar diferenciant entre el sexe (característiques biològiques) i les sexualitats que "engloben un ampli ventall d'elements, com la identitat de gènere, els mandats de gènere, la preferència sexual, l'erotisme, el plaer, la intimitat, la capacitat de prendre decisions i les creences, entre d'altres." (Martínez i Pardo, 2019: 02)

vii Us recomanem la lectura de l'article Vidas Hijra publicat a Pikara Magazine en què es recullen els testimonis de 3 hijras, reconegudes com el Tercer Gènere a la constitució de l'Índia. [\[enllaç\]](#).

viii Us recomanem fermament la lectura de l'article La menstruación y embarazo trans en la Nación Mojave en què es narren els rituals de reconeixement social que existien a la Nació Mojave de Nord-Amèrica [\[enllaç\]](#). És un text molt emocionant.